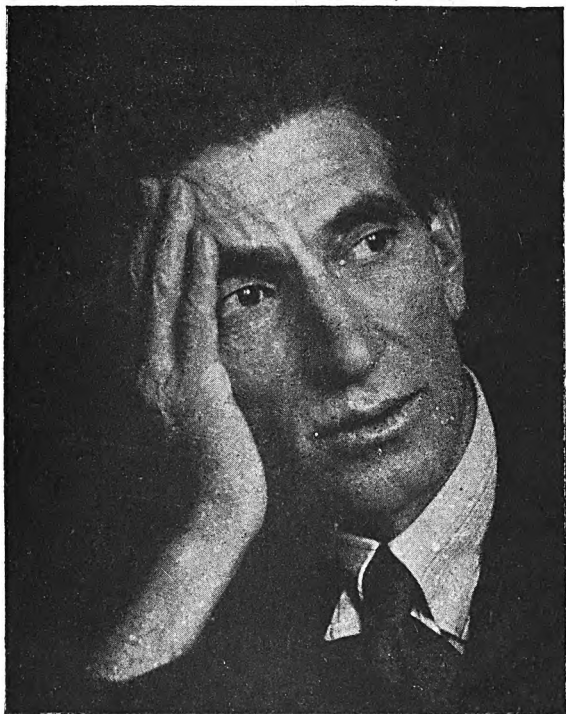

8451s7
0ko:U

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
STACKS

ПАНАЇТ· ІСТРАТІ

КОСМА

ВИДАВНИЦТВО „КУЛЬТУРА“ ДЕРЖТРЕСТУ „КИВ-ДРУК“

ПАНАЇТ ІСТРАТІ

КОСМА

ОПОВІДАННЯ

Переклад з французької
Б. КОЗЛОВСЬКОГО

ВИДАВНИЦТВО „КУЛЬТУРА“
ДЕРЖТРЕСТУ „КИЇВ-ДРУК“

1928

[84]

Київський Окрліг ч. 165
Трест «Київ-Друк»,
6-та друк., вул. Леніна 19
Зам. 676--5.000.

845Is7
Око:U

КОСМА.

Я не знав, що я Космин син. Не знав я й того, що Ілля доводився йому братом. Аж ось одного дня немов сам диявол торкнувся своїм хвостом—і таємницю було викрито... Мені було одинацять років. Їх лічив Косма, який що-року святкував день мого народження. Та одинацять святкування випало бурхливе й стало мені тяжко побитої щелепи.

Цього дня, всі втрьох, ми були в верболозі над Дунаєм. Косма з голови до п'ят прибрав мене в нове вбрання, запік ягня й щедро запив його добрим червоним вином.

— Сьогодні тобі одинацять років, Єреміє!— сказав він мені підчас обіду,—отже сьогодні як-раз ти й доведеш мені, що гідний сидіти на моєму коні. На той рік ти одержиш од мене свою люльку, а за два роки й свій мушкет.

По обіді він посадив мене в сідло, прилаштував мені до ніг остроги і перед тим, як я рушив, поклав під хвоста коневі перцю. Обпечена тварина стрілою метнулася бігти,

певно гадаючи, що її вкусив овід, тим часом як я мріяв про обіцяні мені люльку та мушкет. Ухопившись за сідло, я дивився на землю, і здавалось, що вона ніби кудись пливла. Ззаду мене чути було галоп Косми, що мчав на Ілліному коні. Але як кожна жива істота, що стомлюється й спиняється, спинився і мій скакун, геть захекавшись, тремтячи і змилившись.

Коли-ж ми повернулись до верболозу, Косма запропонував мені повну червоного вина „плоска“¹ і сказав:

— Випий, не віддихуючи, поки я лічитиму до десяти.

І я почав пити. Коли-ж він злічив до десяти, „плоска“ вже спорожнилася, а я сповнився, і ми перекинулись з нею на мох. Здавалось, перекинулась теж і земля. Потім я заснув.

Прокинувшись, я побачив, що сонце вже зійшло. Пригасле багаття ледве блимало між Космою та Іллею, обертаючи їх волохаті обличчя на якісь почорнілі й непорушні бронзові види. Я сів, підбгавши, як і вони, по турецькому ноги, і позирнув на вогонь.

— Ти справжній син ліса, Єреміє. Я тебе приймаю.

Я посміхнувся й відповів:

— Ти примушений прийняти мене, Космо.

¹ Тиковка.

Косма, здавалося, затремтів, насупився й уп'яв в Іллю приголомшливий погляд. Той стрів його спокійно.

— А чому-ж, кажи мені, сучий сину, примушений я тебе прийняти? Та бережись-но: бо коли ти маєш рацію, я-ж розчавлю тебе!

— Ти можеш розчавити мене, Космо; але правда й те, що, от тому вже три дні, як якась стара відьма з слинявими губами, що збирала в лісі гілля, враз поцілувала мене й сказала, що я твій син од її дочки, а що Ілля брат тобі, а мені дядько.

Косма так і підстрибнув, весь спалахнувши з гніву:

— Ат, проклятуща гадино! Ну, та коли ти чув уже це на свої вуха, то маєш зараз-же вперше стрільнути з свого мушкета! Тільки зіпрись добре в дерево та що-сили притули до плеча приклад; бо коли мушкет розтрощить тобі щелепу, я кину тебе в Дунай!

З радощів я дав Космі ляпаса, схопив важку рушницю та бабахнув мій перший постріл з мушкета. Але приклад так вдарив мені в щелепу, що я впав на землю. Зараз-же підвівшись, я вернувся до багаття. Косма оглянув мене:

— Дурниця! А тепер іди, я тебе поцілую, але не з ніжності—це вже справа жіноча—а тому, що ти оце врятував собі життя; коли-б ти себе скалічив, я-б тебе втопив, бо такі недотепи лише шкодять життю, а користи з них—сама тіль на землі.

І він поцілував мене в обидві щоки. А Ілля в якомусь надзвичайному пориванні розгорнув свої обійми:

— Іди, я поцілую тебе теж, бо він справді втопив-би тебе, Єреміє!

Вогонь поволі погасав. Обличчя оповив морок. Верболіз тулився до нас з усіх боків, немов боючись, щоб його не поглинув Дунай, що гнав свої посмілілі в темряві хвилі.

.....

Кінь гучно чмихнув. Косма припав до землі вухом і прислухався; потім звівся, спираючись на свій мушкет, і вирушив у обхід. Глеюватий ґрунт аж стогнав під його важкими кроками. Подивившись йому вслід, Ілля взяв свою люльку, сплюнув і розповів приблизно таке:

— Це випадком тільки ти тепер тут. Не трапилось-би цього випадку—був-би ти за якогось раба землі, пригнічуваного від усіх, аж поки серце тобі не зайнялось обуренням,— бо воно зайнялось-би напевно: не на те народжуються від вовка, щоб стерегти господареву хату. Ти—сім'я Косми, що й тут не дбав про наслідки, як він робить це завжди через свою прокляту кров. Але оця його клята властивість не є якась неміч. Це—сила, що може мірятись з демонською силою, однаково відповідальна й свідома. Одного

дня, коли ми стояли табором на якомусь укритому соснами горбові, обидва дуже вдоволені з свого життя, враз почулися звуки сопілки. Ми слухали їх, причаровані. Вони наближались, виразнішали,—як стій розітнувся жіночий голос, голос, що втішив нас іще більше.—„Чи то якийсь чабанчук,—вигукнув Косма,—чи пастушка?“ І тої-ж таки мити аж здригнулась земля. Ми схопились на ноги. Перед нами, озираючи обидвох з голови до п'ят, стояла якась молоденька селянка з бузиновою сопілкою в руці. Вона нічого не сказала і тільки вп'ялась нам у вічі своїми великими чорними очима. Її немов поржавілий від палючих вітрів вид, здавалось, відбирав бронзу наших обличь. Заголені до бедер ноги були геть засмалені сонцем. Я здивовано роздивлявся їй, але Косма озвірів, мов той бугай: від жадання йому аж тіпалось підборіддя й тремтіла борода. Заклавши руки за спину, молода пастушка виставила наперед ногу і відважно й пильно глянула на Косму.—„Це ти—Косма?“ — спитала вона.— „Я—Косма для друзів,—відповів він,—але я теж Косма і для ворогів!“—„Ет!—зневажливо відказала вона,—не пишайся так; двоє Косм—це один, що, як бачиш, легко дається в руки“. Вона буйно зареготалась і, показавши нам спину, мов коза, побігла між сосен. Тоді я помітив у неї чорну й грубу, як рука, косу, що спадала в неї аж до краю спідниці. Вве-

чері того самого дня по осяяному місяцем сосновому лісі линула „дойна“, ця стара, як наше минуле, і молода, як весняна бростинка „дойна“. Вона бренила десь ген-ген і не наближалась. Косма кинув коня та мушкет і манівцями подався до бузинової сопілки, тим часом як я вів за ним за уздечки коней. Але сопілка здавалася якоюсь зачарованою, бо скоро ми підходили до неї, вона починала грати де-инше. Проте демон допоміг згодом Космі, і чари були подолані. Косма десь заблудився. Сопілка вже не грала. Тим часом темрява сповнила ліс смутком. Прив'язавши коней до дерева, я запалив свою люльку і став чекати, коли потьмарене небо поверне нам свою вбрану в срібло красуню. Раптом на осяяному шляху, що йшов під стежкою, де я палив собі люльку, розляглися два голоси. Я випроставсь на животі й зазирнув униз. Тримаючи пастушку за стан, Косма гладив їй косу. І те, що він їй казав, гідне було цілковитої уваги. „О, моя прекрасна „чабанице“! О, плоде жадання, покусаний од жаги! Я зненавижу сонце, що володіє тобою до схочу; я клястиму вітер, що пестить тебе, і я заздрю вівці, що ти тулиш собі до грудей. Я хтів-би бути бузиновою сопілкою, яку що-дня цілують твої вуста, і я битимуся з „потерою“¹ сам-один, аби лишень тебе втішити!“—„Кинь, Космо, „по-

¹ Варта, що охороняє великі маєтки.

теру",—казала сп'яніла коханка,—кинь лісі
будь моїм, тільки моїм!" Але Косма гукнув:
„О, моя бідна „чабанице“! Ти вимагаєш оді
дуба розростатися під ліжком! Ти вимагаєш
од грому вибухнути в казанку! Ти вимагаєш
од Косми бути тільки твоїм! Ти мала-б тоді
забагато, а я - замало!" Я побачив, як, почувши
ці слова, пастушка розтрощила ногою свою
бузинову сопілку і, здійнявши руки, мов го-
лубка, що підводить крила, зникла на бі-
лому, де-далі то вужчому шляху. Косма не
побіг за нею, а засунув у рота два пальці й
свиснув. Я відповів, і ми покинули ту міс-
цевість.

Якось по трьох роках ми переходили ліс,
досить далекий від отих місць. Ішов дощ.
Ми їхали верхи тихою ходою. Коли десь
ген-ген на шляху якась жінка раптом кладе
край дороги пакунка і зникає в гущавині
ліса. Ми летимо галопом.

Це була загорнена в ковдру дитина. З по-
чепленої їй на шию метрики можна було ба-
чити, що вона мала два роки, і що звалась
вона Єремія. Вона не плакала, а була тіль-
ки здивована.—„Це мусить бути дубовий па-
гін, що хоче вирости в лісі: я беру його на
себе!“ Отак сказав Косма і поклав тебе до
себе в торбину. Ти був вигодуваний соком
печеного м'яса. Трьох років ти пив із „плоска“
вино. Шости років ти вмів плавати. Сьогодні
ти вперше стрельнув з мушкета. Завтра ти

матимеш свого коня, свої пістолі й підеш за своєю долею.

Спочатку доля мене не голубила.

Не минуло ще й року після тої ночі викриття, як враз зчинилася перша бійка з „потерою“, що я оце пам'ятаю. Я не мав ще свого мушкета, але міг з п'ядесяти кроків прострілити з пістолі почеплену на дерево „качулю“¹. А що не траплялось нагоди влучити ворогові в груди, то я й бавився, бахаючи з своїх пістоль в „качулі“, в місяць, або коло вуха своєму коневі. Це було легко. Важче стало тоді, коли перед мої пістолі стали ворогові груди.

Під той час ми звичайно стрічалися коло гирла Серета. Трохи вище, у дикій, корчастій гущавині, ми мусили якось розподілити між трицять двох душ нашу ополовині куплену, ополовині захоплену на Дунаю здобич. Але злосливий, як та мачуха, річний збірчий, винюхав і продав нас браїлівській владі, яка вислала великий загін „потери“. На щастя тих людей, загін прийшов надто пізно, щоб нас застукати, оточити та винищити, але досить вчасно, щоб заступити нам кращі шляхи.

Всі знали, що Косма не додержує якогось одного чи навіть кількох тактичних способів;

¹ Селянський смушевий ковпак.

у нього було їх з сотню. Знали також, яким буває він у гурті своїх небезпечних і добре озброєних людей, число яких завжди мінялося. Цього було досить, щоб збентежити цих наймитів, що, хоч як їх густо, все-ж лишалися тільки ледащами і не дуже ладні були ризикувати своєю шкурою, гордюючи людьми, яких оголошено по-за законом, і які непохитно прагнуть чи жити вільними, чи віддати своє життя за дорогу ціну. Що-ж до обіцяної за Космину голову нагороди, то вони знали гаразд, оскільки непевна ця принада.

Косма перший почув небезпеку після нашого полудня. Він вельми звіявся на кінське прочування. А надто рідко помилявся його кінь, та ще Іллін кінь. Вимуштрувані протягом багатьох років, ці тварини ще здалека чули своїм нюхом присутність спільних ворогів і якимись незвичайними способами оповіщали про те Косму.

Стояв серпень. Впоравшись з поділом контрабанди, ми стали чекати на вечір, щоб знову переїхати поромом Серет. Саме тоді Космин кінь і перестав щипати траву і, наставивши проти вітру вуха, почав чмихати, а то й тулитись до землі храпами, немов прислухаючись до якихось звуків. Косма, що ніколи й нігде не відвертав очей од свого коня, помітив його турботну поведінку і, звівшись, погладив йому голову.

— Мій буланку, мій любий буланку! — звер-

нувся він до нього, — скажи-но мені, чи не петля наближається оце до шиї твого господаря?

І, повернувшись до своїх товаришів, сказав: — Викиньте з своїх рушниць набої та набийте їх свіжим порохом. Те саме зробіть і з пістолями.

Сміх ущух. Обличчя похмарніли. Косма був упертим, але не хибив ніколи, і за-ради оцієї його ясновидности від нього терпіли все. Він був нам богом і владарем.

У сусідньому селі дзвонили до вечірні якісь нужденні дзвони; все вже було готове на від'їзд, коли це вартовий, що сидів на дереві, подав звістку про віз з одним конем, що ним їхав якийсь селянин. Косма наказав нам з Іллею сховатися в кущі. Під'їхавши до нашого загону, селянин зупинився:

— Кавунів, молодці? Та й добрі-ж кавуни в мене! — гукав він, поводячи переляканими очима.

— Це чудово, — відповів Косма, — але, на жаль, ти спізнився: ми вже від'їжджаємо.

— А кажіть мені, покірно прохаю вас, кудюю оце їде вас такого — коли про це можна спитати?

— А, звісно, можна: тудюю, звідки їхав оце ти. А тепер, так само покірно, прошу й я сказати: чи не бачив ти на узліссі біля дороги наших гнобителів?

— Ані собаки, молодче! Жаднісінького з оцих клятих шкуролупів!

— Ну, гаразд! — з довірливим виглядом промовив Косма.

І звернувся до наших:

— Чуєте, друзі, яка добра нагода? Будьте-ж напоготові, поки не зайде сонце!

А потім знов до того, хто звав себе кавунником:

— Дякую, брате! Тепер прошу ось що: ідучи до порону, ти здобаеш такого самого чоловіка, як і я, коло якого буде вдвоє більше людей, ніж бачиш отут. Його звать Ілля. Отож перекажи йому від мене іти сюди з усіма своїми людьми; а щоб він дійняв тобі віри, покажи йому оцю золоту монету, що я зігну зараз зубами. І бережи її собі на спомин про Косму.

— Це ти, Космо? — вигукнув самозваний селянин, удаючи з себе якогось здивованого дурня. — Хвалити бога, щастя тобі завжди!

— Дякую тобі за побажання, добрий християнине.

І шпигун з „потери“ подався геть, даючи віри всьому, в чім завіряв його Косма.

Коли віз від'їхав, Косма звів очі до неба й скрикнув:

— Ат, падлючий здирник, приплатишся ти мені за свою зраду!

— Біжи, Єреміє, через чагарі, залізь на дерево й подивись, що робитиме цей хурман,

як поверне на шляху. Я ладен відтяти собі бороду, коли це справді кавунник.

Повернувшись трохи згодом, я доповів:

— Він кинув воза, сів на коня і що-духу помчав геть.

— Спасибі за кавуни! — вигукнув Косма.

І замислився. Люди нишком розмовляли одне з одним.

— Мабуть, обачніше було-б, — висловив свою думку Ілля, — спекатися контрабанди, заховавши її в чагарях.

— Авжеж, — відповів Косма, — але в тому тільки разі, коли-б ми примушені були тікати багном, бо от яка в мене думка: в цій місцевості є два шляхи і одна стежка. Стежка нас не цікавить — хоч-би охороняли її, хоч-би й ні — бо нас там переловлять, як ягнят, один по одному. Отже „потера“ мусить поділитися на дві половини — на шляху, що йде вгору вздовж Серета, і на шляху, яким приїхав оце шпигун. Звістка, що ми маємо податися цим останнім шляхом, спонукає командира відвести загін з того шляху, що йде вздовж річки, і скупчити все військо на оцьому. Та в тім-то й річ, що треба дізнатись, чи відведе він звідтіль усіх, чи тільки частину, і кількох саме залишить охороняти шлях біля Серета. А про це й спробує нам дізнатися Єремія: га, Єреміє? Доведи нам, що ти гідний вільного життя? Я переберу тебе за хлопчика бідного рибалки і ти босоніж, без шапки,

побіжиш з палицею в руці впродовж річки. Діставшись осища „потерашів“¹, ти скажеш, задихавшись, що помирає твоя мати і що ти біжиш до села по попа, щоб причастити її, але скажи це з риданням, так щоб щоки твої вмивались слізьми, — чуєш ти? Ти ніколи не плакав. Гаразд, плач тепер, ніби-то якась ледача жінка! І вертайся зараз-же, продираючись через чагарник.

Більше як п'ядесят „потерашів“, пообчіплюваних огнєпальною зброєю та ятаганями, лежали з люльками на узліску, коли я пройшов поуз них, ридаючи, як ледача жінка. Я плакав легко, бо уявляв собі, що Косму та Іллю вбито, а я, як раб, іду порати землю.

— Гей! Хлопче! Куди це йдеш ти, отак плачучи? Чи не рішився ти часом матері?

— Ще не рішився, вона помирає, я йду по сільського попа.

Але скажи нам, хлопчику, чи, бува, не бачив ти десь там, звідки оце йдеш, озброєних верхівців, одягнених по селянському?

— Так, здібав таких.

— Батато?

— Та, може, удвоє більше, як отут вас.

— А кудюю вони їхали?

— В напрямі до Галаца, отим великим шляхом, що йде від порону.

¹ Наймити, що з них складається „потера“.

— Так воно й є! — задоволено вигукнув старший, обертаючись до своїх людей. — Наш командир мав рацію, скупчивши там військо! Як це приємно! Тепер до ноги поб'ють розбишак! Ми можемо спокійно палити собі тут люльки.

— Бувайте здорові, добрі люди, — сказав я.

— Бувай здоров, хлопчатко. Може, ти сівби на якогось нашого коня, щоб хутче тобі дістатися.

— Спасибі, я боюся впасти.

— А коло чого ти працюєш?

— Та ловлю з моїм батьком рибу.

Червонясте сонячне кружало торкалося обрю, коли за спільною згодою, наш загін рушив уздовж Серета, вирішивши кинутись на ворогів, розсіяти їх і втекти, поки ще не підійде, зачувши стрілянину, головний загін „потери“. Вирушаючи вже в дорогу, Косма сказав своїм людям:

— Ось уже вісім років, як ми живемо при гурті й на волі, не маючи права жалітись на свою долю, бо досі ви бували тільки в дрібних сутичках. Тепер-же, можлива річ, де-хто й накладе своєю головою. Так згадаймо, що один лишень рік волі дорожчий од цілого життя раба. В житті-бо важить не кількість років, а година, коли ви не зазнаєте насильства. Для людини вільної все те, що не є

воля — є смерть, але смерть нескінченна. Гляньте на нашого хлопчика Єремію; він наражатиметься зараз на таку саму небезпеку, як і ми; а тільки я й знаю, який він мені дорогий, бо він нашого роду. Та це дарма — йому теж, як оце й усім нам, я радше бажаю вмерти, ніж попасти в ярмо неволі.

— Ми такої самої думки, Космо; жити на волі або вмерти, — відповів од імени товаришів „ватаф“¹ нашого загону, що керував у нас наскоками з наказів і за планами Косми.

Після того всі рушили якимось химерним галопом. Тільки мур міг-би спинити подібну лавину. Маючи на собі куцини з буйволової шкури, що захищали нам груди, ми боялися більше, щоб не поранили наших коней, ніж нас самих. Я був на чолі галопади, між Космою та Іллею.

Як оком змигнути — і ми напали на „потерашів“, які, не знаючи, що таке сталося, хутко скочили на коней. Ми кинулись до них у при-смерку ліса й сипонули з своїх мушкетів оглушливим градом куль, оповивши все навкруг димом. Аж, коли, розсіявшись між дерев, ми знову рушили далі, випал, що його послали до нас ззаду, обпik мені потилицю й скинув мене з коня.

Це й усе, що я зрозумів першої мити.

¹ Завідувач господарства.

Друга мить була журна, як смерть і як рабство.

Лежачи на землі, в своїй-же крові, я побачив, як наш загін повернувся до ворога, йдучи одчайдушним боєм з пістолями та ятаганами і наражаючись на велику небезпеку діждати решти „потери“, тільки щоб врятувати мені життя. Цього майже добулися, цього вже досягали; ятагани Косми, Іллі та „ватафа“, як громові вдари, валилися на голови ворогам; порятунок ішов уже до мене, і, спершись на коліна, я був підвівсь і простяг руки.

Але мені судилося інше. Тої-ж таки хвилі земля стрепенулася під галопом ворогового війська, що поспішало на поміч. Підбадьорені „потераші“ метнулися в атаку. Тоді в сутінку вечірнього згасання мені почувся враз Космин крик:

— Зоставайсь! Я тебе визволю!

І, повернувши коней, наші зникли. Я впау у нестяму.

Прийшов я до пам'яті із звязаними за спиною руками, серед чорної маси „потерашів“, серед ночі, так само чорної, як потерашева душа, як моя прийдешність. А ще згодом, коли засвітили два смолоскипи, я побачив в їх димливому світлі двох своїх, тяжко пораниених товаришів, що їх привели звязаними так само, як і я.

Один з них помер у дорозі. Другого повісили. Я заздрих на їхню долю, бо мені су-

дилося стати рабом в дворі у вельможного грецького боярина, архонта Самуракі.

Це була справжня, обмурована високими мурами, фортеця, що її день і ніч пильнували велетні — албанці. Розташований мало не так завдальшки від Браїлова, як і від Галаца, на горбу, що панує над долиною Серета, цей просторий, сніжнобілий будинок, з своїми широкими, з рана до пізна розчиненими дверима, з площею перед домом, з безліччю масивних дерев'яних балконів, з веселими вікнами й численними піддашками, здався збудованим на те, щоб дарувати притулок і щастя всім, хто до нього прийде.

І, справді, він дарував притулок і щастя, та тільки не всім, хто до нього приходив. День-крізь-день перед парадну браму четвіркою або шестіркою заїзджали „постальйони“. Обтрушуючи пил чи сніг з своїх князівських, вишиваних шовками шат, з них виходили з дружинами бояри — сановиті урядовці або звичайні вельможі, румуни, греки або турки — що перед ними влєсливо припадала ниць, цілуючи край убрання, албанська челядь, і їх вітав могутній господар, керівничий краю, „венетік“¹ архонт Самуракі.

Тільки мене приставили до цього двора, як притягли до архонта, все ще звязаним, не-

¹ Захожий, вискічко.

мов я був здатний усіх повбивати. Архонт, що, простягшись, лежав самотою на софі, в затінку під витким виноградом, звелів розв'язати мені руки й брутално вигнав геть двох моїх катів, що вийшли лицем до нього, раз-у-раз б'ючи йому низькі поклони.

Ми відверто позирнули один одному в очі, він — дуже спокійно, я — ввесь палаючи ненавистю. Архонт був першим вельможею, що я оце бачив. Його пофарбована в чорне борода не прийшлась мені до вподоби, але його довга постать в оздобленій кереї була гнучка й граційна. Вцяцькована розкішними перснями рука недбало тримала янтарний чубук. Він питав мене, а я відповідав грецькою мовою:

— Як тебе звати?

— Єремія.

— Космин син?

— Син ліса.

Архонт нетерпляче махнув рукою.

— Не форсуй, хоч який-би ти був відважний. Я знаю, ти ладен, щоб тебе спалили живцем, але я хочу дізнатися в тебе про щось інше. Слухай-но: що ти не дійшов ще таких літ, щоб почепити тебе на шибеницю, то я гадаю настановити тебе на хатнього слугу.

— Що? На слугу, сина...

— ... ліса, звичайно. Стривай, це не все. Я гадаю ще приставити сюди за твоїм посередництвом Косму й настановити його на свого вірника.

Я розреготався:

— Дурницю вигадав ти, мій бідний архонте?

Архонт так був здригнувся, що аж розбив свого чубука і аж чути стало, як рипнула під ним софа, але зараз-же опанував себе і сказав, ніби-то на думці:

— Це хлопча тикає на мене та ще називає мене „бідним“.

І потім звернувся до мене:

— Май собі на оці, орлятко, що я маю звичку урізувати нахабам язика.

По тім слові він плеснув у долоні. Немов з-під землі виринули два озброєних опудала.

— Приведіть мені без'язикового! — звелів він.

Вони зникли і згодом повернулися з якимсь сивоволосим чоловіком з божевільними очима.

За знаком господаря він показав мені глибоку діру свого рота з відтятим у середині язиком.

Відпровадивши їх, архонт промовив:

— Бачив? Пильнуй отже говорити при свідках инакше. Тут тільки одна людина й може говорити по своїй уподобі: це я, архонт Самуракі!

— Ти боягуз, архонте Самуракі, — відповів я, не зважаючи на його погрозу, — і ти робиш гаразд, не гуляючи лісом: там ти-б не говорив по своїй уподобі.

Тиран глухо посміхнувся собі в бороду:

— Хм! хм! хм! моє ведмежа! Тут теж є свій

ліс, ліс слуг, та ще керування краєм, бо я можу диктувати закони. До того-ж я не ризикую нічим.

— Ік бісу їх, усіх оцих твоїх слуг!

— Це люди потужні, так само як ви.

— Як ми? Ані в світі! Це — буйволи, гідні тільки тягати тобі вози.

— Не всі; мою особисту сторожу становлять справжні бандити, і над нею саме й хочу я настановити за начальника Косму, що забирає в мене що-найкращі мідяні речі, що-найкращу зброю, килими, що-найкоштовніші шовкові тканини й кашемірові шалі, і продає їх угорцям. А чом-би не стати йому за ватажка оцієї моєї банди? Він доскочу мав-би тут золота, розкішного одягу, гарних жінок і навіть міг-би густо проливати кров.

— Ти мерзотний, архонте! Верни-бо мене до твого ката.

— Бережись, Єреміє! Не гніви мене!

— А начхати мені на твій гнів!

— Це ми побачимо. Я даю тобі час усе це обміркувати.

Він преснув у долоні. З'явилось два вартових собаки.

— Поставте цього хлопчика на ковальські роботи й приведіть до мене, тільки-но він цього спитається. Коли-ж він завинить якимись каверзами, кару на нього накладатиму тільки я сам. Ідіть собі!

Коваль був здоровенним циганом, колишнім рабом, що після свого визволення став рабом іще більше. З засуканими рукавами, з червоними очима, з розхристаними, вкритими сивим волоссям грудьми, він суворо позирнув на мене й боляче стиснув мені на руці м'язи. Я не дав маху, хоч кров так і шугнула мені в голову.

— Так оце воно — „орлятко“ нашого господаря? Га, га! Воно має такий вигляд, ніби-то ще вважає себе десь на вершині дуба! Доведеться врізати йому трохи кігті! Ну, „ведмежа“, бери оцей великий молот та бий осюди-о, по цьому розпеченому залізі, та тільки як слід!

Я вдарив по розпеченому залізі, що він тримав у кліщах.

— Ет, дужче треба, та більш нахилийся до ковадла!

Ковалеві робітники засміялися. Я ще дужче вдарив по залізу, що він його ввесь час перевертав, і нахилився при цьому до ковадла, бо знав, що мушу працювати. Аж ось циган нагло відсуває залізо, молот влучає в саме ковадло, відскакує, немов на пружині й так гепає мені в лоб, що одразу-ж наганяє на нім гулю. Навкруги розітнулися вибухи зухвалого реготу.

— Оттак-о вивчаються ремества! — посміхнувся циган.

— А оттак-о кидаються ремества! — вигукнув я, шпурляючи йому молотом у самі груди.

Коваль дико скрикнув і впав долі.

— Біжіть мерщій і доповіжте господареві! — гукнув він. — Стривай мені, бандите, всиплю я тобі в голу спину сто волових жил!

Вернувшись, посланець урочисто заявив:

— Наш господар велить ковалеві передати Єремію до стельмаха.

— І це все, що він сказав? — розлютувався циган.

— Усе, — скромно відповів той.

— Ат, сто чортів тобі в бебехи! — вилаявся коваль. — І що воно за клята сила в цьому сучому бандиті, що він так швидко запобіг господареві ласки!

Я перейшов до стельмаха, але мені не пощастило й там. Що його майстерня містилася суміж з кузнею, то циган почав прибирати розуму, як-би на мені помститися. Отже він і утяв мені одну дуже погану штуку. В той час, як я допомагав стельмахові прилаштувати до маточини залізний обід, коваль, безперечно за обопільною згодою з своїм товаришем, добрав якось спосіб швидко підмінити холодний обід на розпечений до біла, що за нього я й схопився був рукою і що на нім аж залишив шматок свого м'яса. Тоді, знавіснівши від болю, я метнувся до цигана й перекинув йому на ноги ковадло.

Йому розчавило одну ногу. Що-ж до мене, то згідно з архонтовим наказом, я мусів знести „трицять волових жил по вдягненій спині,

не ушкоджаючи шкури“. Потім того мене перевели доглядати коней, де я почував себе не зле, і де й лишився надалі.

Минуло два роки, два довгих роки, підчас яких я день-від-дня лишень помирав, прокинувшись уранці. Я згадував Косміні слова: „Нескінченна смерть“. Це була правда. Не втішило мене навіть і те, що я потрапив у товариство коней, бо це були якісь позбавлені вдачі тварини, надто одгодовані вівсом і обважнілі від сала, що спали навстоячки, майже цілком уже здурівши. Бачучи їх, я дійшов до висновку, що бездіяльне, надміру достатнє життя мусить бути для розуму згубливішим од рабства.

Справді, албанська варта, як і оці коні, теж спала навстоячки, чудно прибрана в свої „ілік“ з широкими, прорізнаними рукавами, в стягнені коло щиколотків „шальвари“, в прикрашені помпонами пантофлі, і маленькі, білі, якось смішно збиті на одне вухо, фески, являючи собою якусь купу святних убрань, геть оздоблених вишиванками, галунами й золотими брузументами, і маючи на боці пістолі та ятагани, гідні хіба на те, щоб жахати вагітних жінок.

Ступілі від снання, ці ледачі одоробла часом одвідували мене підчас моєї праці, ставлячи те саме безглузде питання:

— Чи на маєш ти себе краще отут, ніж серед небезпек отого життя зацькованого звіря?

— Не збагнути двірному собаці життя вовка, — відповідав їм я.

Кріпаки, мої товариші по роботі, не були ні цікаві, ні зухвалі; день-крізь-день вони лише працювали, молилися та сподівалися кращого життя на небі. Я жалкував їх і в душі зневажав.

Тим часом архонт три або й чотири рази викликав мене до себе, щоб сказати, що він мене не забув і все вичікує моєї згоди стати за хатнього служника. Я відповідав, що даю перевагу неволі перед ганьбою. Проте, підчас останньої розмови, хоч я й знов відмовився, він запропонував мені на мій вибір якусь полегкість. Я згодився, але додав:

— Без будь-яких умов.

— А без ніяких; що-ж тобі до вподоби?

— Дозволити мені вечорами, як усі полягають спати, гуляти самому в твоїм парку.

— Ти хочеш утекти?

— Ні, слово честі. Але оце вже від двох років, як я задихаюся в робочому дворі, лягаючи спати разом з курами, не бачучи ані деревини, ані місяця, не чуючи, як шелестить листям вітер. Я помру так, здається.

— Тобі вільно це робити від завтрашнього дня. Ще й більш од того — ти матимеш собі

„колибу“¹, де зможеш спати сам і харчуватимешся спільно з сторожею.

— Це дуже добре, — сказав я.

— Оце й уся твоя подяка?

— А що-ж я мушу вчинити?

— Поцілувати мені хоч руку, коли не край одежі!

— Я ніколи цього не робив.

Архонт розсміявся і, давши мені стусана, відпровадив од себе.

По-первах це полегшення мого невольничого стану поняло мое серце буйною радістю, але це тривало недовго.

Ці незчисленні альтанки з виткого винограду та хмелю, ці трояндові й бузкові гайки, ці велетенські тополі — розлогі, як дуби або струнки, як ялини — були тільки тими самими, готовими луснути від достатку; слугами, як і коні та албанці. Навколо цього, позбавленого волі гайка, задирливо й зухвало здіймався своєю непрохідною масою жахний мур заввишки в п'ятнацять футів. Жодного птаха — крім вороння та горобців. Вітер, цей невгамовний мандрівник, що мовить до вільних людей всіма мовами земної кулі, не бажав спускатися в цю скорботну яму і тільки з жалю й розмовляв часом з самими верхами тополею. Навіть місяць темнів тут у зеніті, тихо обливаючи своїм тьмяним, хворобли-

¹ Хатина.

вим промінням цей притулок облудного щастя, тоді як нічні вартові, байдуже, немов десь у льоху, проходили свої сто кроків, тоді як з панського бенкету линула жалісна мелодія скрипок, а я гуляв між голих стовбурів дерев, линучи в своїх думках за цей мур: до Косми, Іллі й тих спогадів, що краями мені серце журбою за рідним привіллям.

Мені повернуло на п'ятнадцяту весну. Одного сумного вересневого дня на дворі, немов закомешилося робацтво, знялась страшенна метушня: архонт від'їздив на один місяць подорожувати. Він викликав мене до себе. Перед тим, як сісти в карету, він прошипів мені, одягаючи свої рукавички:

— І в голову не клади тікати: це неможливо; наказано забити тебе.

— Це мені відомо, — відповів я.

І четвірка коней рушила.

Зараз-же слуги задрали носа й випнули свої вцяцьковані сухозліткою груди, стверджуючи тим приказку: „коли kota нема вдома, пацюки танцюють на столі“. Вони танцювали, обжиралися, обпивалися. І хоч один кіт — старший господарів брат — і залишився доглядати дому, та, надто понабігавшись колись по дахах, він був уже котом непоказним, лисим, був уже самим лише опудалом.

Саме підчас цієї архонтової відлуки, Косма вперше й подав мені про себе звістку. Яюсь

по-півдні перед головною брамою спинивсь, пропонуючи албанцям свій крам, продавець нуги — якийсь старий сивобородий турчин. Того дня було свято. Кріпаки відпочивали, полягавши один обік одного. Я був коло огорожі, що відмежовувала робочий двір од господарового. Почувши гомінке гукання крамаря: „Альвіц! Альвіц!“ — що розляглося в повітрі, мені буйно кинулось серце. Я заліз на огорожу й подивився. Так, я не помилився — це, безперечно, старий рибалка Ібрагім, що ловив раків і був нам за вірника. Побачивши мене, він на знак щирої приязни підніс до губ руку. Потім, з неймовірною сміливістю продерся через два ряди вартових, що облизували собі пальці.

— Стривайте, — гукав він турецькою мовою, — а чом-би не дати мені шматка „альвіц“ цьому хлопчикові? В нього-ж мусить аж слина котитися, бачучи, як ви оце їсте!

І під носом здивованих такою зухвалістю албанців, він юнацькою ходою перейшов парк і, простягнувши до мене нугу, голосно промовив:

— От тобі, хлопче, їж собі... Я знаю, що в тебе нема грошей заплатити за це, але кажу тобі, що наступної весни ти їх матимеш напевно!

— Як то ти знаєш, чи матиме він їх наступної весни? — погрозово спитавсь у нього начальник варти, коли він повернувся до брами.

— Ет! — заявив Ібрагім з невинним виглядом, — чом-би не потішити хлопця, коли це не коштує мені нічого? Адже-ж кріпакам теж вільно сподіватися.

По тім слові він поклав собі на голову тачку з нугою і подався, вигукуючи:

— Альвіц і сподіванки для тих, кому гірко!

А я втік у свою хатинку, приголомшений Ібрагімовими словами: „наступної весни!“ Чарівні слова! День і ніч палали вони перед моїми очима, як зазивний вогонь визволення. Але як-же я буду визволений? Дванацять, що-шість годин змінюваних албанців стояло на сторожі. Шісдесят інших відпочивали, бавились або спали в двох спочивальнях і тільки чекали сигналу на сполох, щоб вихопитись гуртом із зброєю в руках. Як-то зважиться Косма напасти на отаке військо з своїми трицятьма людьми?

Наприкінці місяця у дворі стало відомо, що архонт, який був тоді в Стамбулі, приїде тільки через місяць, коли він і вернувся врешті, наробивши багато шелесту.

До цього шелесту спричинилося те, що він повернувся не сам, а разом з одною жінкою.

Вишикувавшись у дві лави, наймити утворили собою огорожу між кристою брамою і „придвором“, куди архонт із своєю коханкою, усміхаючись, мов якийсь самодержавець, перейшов через мокрий похмурий парк, тим часом, як сімдесят пістоль, враз по десять ви-

палів, невадно бабахали в похмуре осіннє небо. А за парканом, щільно притиснувшись до нього, стояли ми, поривали очі в щілини дощок, хоч і не було спромоги щось побачити.

Другого дня тільки й говорили, про те, що коханка нашого владаря була прекрасна, як оті триста „кадана“ султанового гарему. Потім три дні тривало цілковите мовчання. Четвертий день трапився холодний та сонячний, як це буває в середині листопада. Нам звеліли добре вмитись, прибратись по-святному й зібратися гуртом у панському подвір'ї. Опівдні ми були там. Кругом — тиша та страх. Остеронь нас — албанська сторожа.

„Кава“ розчиняє обидві половини дверей. З'являється архонт і, ввесь сяючи радістю, веде під руку свою коханку до балюстради „придвора“, що панує над подвір'ям. На ній широкі шати небесно-блакитного кольору, вишивані золотими нитками на рукавах та низу. Вона в горностайовій мантії, а над чолом діядема з діамантів. Волосся — як воронове крило, так само й брови, вії та зіниці її великих очей. Шкіра темна й матова.

Архонт звертається до нас дуже кепською румунською мовою:

— Прекрасна принцеса, що ви її оце бачите поруч мене, — це моя наречена, моя дружина за два тижні й ваша господарка від цього дня. Їхня ясновельможність родом з

вашої країни; їх звать Флорічика¹. Обік їхньої ясновельможности, я забуду свій парід, щоб полюбити їхній. Я буду румуном. Ідїть тепер і відпочивайте собі три дні, вдосить їжте та пийте вино на їхне здоров'я.

Гомін німого бидла наповнив повітря вигуками: „Хай живе їхня ясновельможність!..“ „Щасти вам!...“ „Поздоров вас боже!..“

Котрі припали лицем ниць, цілючи землю під еспланадою. Котрі плакали, небораки, від щастя. І вся череда подалась до своїх корит, наповнених кращим місивом, поруч яких стояло по чвертині смердючої горілки та по горщику мало веселющого вина. Тільки відпочинок і був чогось вартий, та й то він був корисніший для архонта, ніж для його кріпаків, бо протягом трьох день раби раз-у-раз тільки й говорили про добрість їхнього господаря та молились за нього богові.

Другого дня після цієї панської ласки, вже досить пізно ввечері, по мене прийшов „кава“, покликавши мене до господаря.

У маленькій низькій кімнаті, з підлогою та стінами, геть укритими румунськими килимами, відпочивали по обіді, витягшись на двох великих ведмежих шкурах і закинувши голови на червоні подушки з шовкового оксамиту, архонт і Флорічика. В срібному свіч-

¹ По румунському: квіточка.

нику блимало чотири воскових свічки, змішуючи свої медяні пахощі з пахощами турецької кави та східнього тютюну. Селянська „соба“¹ отрівала кімнату знадвору. Скрізь безладно розкидано подушки та ослони.

Мене вітали як вільну людину. Щаслива парочка тільки-но скінчила курити кальян і, скоро я ввійшов, майже разом поздоровкалась зі мною:

— Добридень, Єреміє!

Флорічика говорила по-грецькому досконало.

Її краса засліпила мені очі. Це був якийсь бучно розквітлий будяковий квіт. Хатне вбрання з жовтогарячого кашеміра граційно обгортало її невимушену й заразом повну гідности постать, показуючи з-під низу, подібну до козячої, ніжку. На її подовженому обличчі не було й сліду будь-якого гриму; в її зачісаному назад волоссі — жадної штучности. Вона позирнула на мене якимось дивним поглядом. І цей пильний погляд її широко розплющених очей, здалося, мене аж обпалив.

— Єреміє, — сказав архонт, — тобі пощастило: моя наречена цікавиться твоєю історією. Вона хоче отже дізнатись, чи знаєш ти свою матір. Відповідай їй, та будь ввічливим.

— Я син ліса... Я не знаю ні матери, ні батька... Мене виховав Косма.

¹ Грубка.

Флорічика, здалось, звела враз дух, немов їй сперло в горлі.

— А чи не знаєш ти, Єреміє, хто віддав тебе Космі?—спиталась вона в мене тремтячим, але ніжним і лагідним голосом.

— Не знаю, він знайшов мене в лісі двохрічною дитиною, поклав мене в торбину й годував м'ясним соком.

По тім моїм слові сталося щось чудне. Одразу простягшись своїм подібним до сирени тілом, Флорічика з риданням упала лицем на подушку. Бачучи це, архонт зніяковів:

— Що тобі таке, друже? Чому це ти плачеш?

І потім повернувся до мене:

— Можеш іти.

По двох днях мене викликали знов під ту саму пору й до тої самої кімнати.

Флорічика була трохи бліда й мило мені посміхнулась. Архонт з задоволеним виглядом проходжувався по кімнаті, засунувши руки в кешені широкої „куцини“.

— От у чім річ, Єреміє,—сказав він мені,—моя наречена хоче настановити тебе на свого особистого слугу, що прислужував-би самій їй.

— Так, Єреміє,—ласкаво, але серйозно промовила вона,—хочеш служити мені?

— Пані,—роздратовано відповів я,—я давно вже казав архонтові, що радше помру, аніж стану до когось за слугу.

— Але-ж з тобою поводитимуться з тою

уважністю, що личить дитині... ліса, — ніжно сказала вона.

— Не треба мені вашої уважності, а як-що хочете знати все, то знайте, що я ненавиджу вас. Ви мені вороги.

Архонт хотів був щось сказати, та вона перешкодила йому і спитала в мене:

— А я теж тобі ворог, Єреміє?

— Так, ти теж. Ти жінка тих, що хтять забити вільних людей. З якої рації вже більше, як два роки, мене держать тут у стайні, коли я прагну жити вкупі з Космою?

Вона спустила голову і сперлась рукою в чоло.

— Я нікого не хочу забивати, — жваво скрикнув архонт, — але Косма з своєю бандою — це злодії!

— Ти звеш злодіями тих, хто відмовляється тобі служити? Чи ти гадаєш, що світ створено на втіху тобі самому?

Він обернувся до своєї коханки.

— Я-ж казав тобі, мила, що з цим убоїщем нічого не вдієш.

Мене відпровадили. Це була остання архонтова спроба обернути мене на слугу.

Люта зима... Все застигло... Дерева й альтанки згиналися під тягарем паморози та снігу. Подвір'я сповивав сум, сум, що до нього призводила проте не тільки оця суворість природи. Близькі до архонта слуги переказували нам, що його подружне життя

обернулося в якесь пекло, що Флорічика їсть поїдом нашого господаря і що в них жадного дня не минає без якоїсь бурхливої сварки. Тим-то й відволікали на безрік вінчання та весілля, що на них всі так чекали.

Одного вечора, сидячи в своїй „колібі“, що її шалено стрясав холодний вітер, я дививсь, як палав у ній хмиз, зазнаючи при цьому якоїсь сласної муки. В той час я міркував уже, як дійшла розумом людина, і сприймав життя з тою виразністю мислення, до якої нічого не додав мені навіть дальший досвід.

Отже, затопивши погляд у тремтяче полум'я, я холодно усвідомлював моє життєве становище. Я розумів, що з'явився на цьому світі через випадкове впадання Косми, як наслідок одного з тисячі отаких його впадобань. І я ненавидів Косму. Я розумів, що нуджуся серед цього бидла через те, що Космі захтілось пофорсувати перед „потерою“, проте, як розсудливіше було-б піти за порадою Іллі, що пропонував, кинувши контрабанду, втекти болотом. І це відштовхувало від мене Косму. Але тепер мене мордувало почуття ще страшніше: я підозрював, що Косма не так уже тяжко журиться за мною, що він і далі весело гуляє собі на привіллі, мало дбаючи про долю інших, здійснюючи всі свої забаганки й нехтуючи своє життя так само, як і ті, що він їх нівечив круг себе. І тоді я, мов на якогось ворога, дихав на нього лихим духом.

Гостра відраза давила мене. Не було більше рації жити. Ув'язнення чи привільний ліс, втіха чи страждання — все це здалось мені враз чимось однаково безглуздим.

Вогонь поволі вщухав, як і моє бажання жити. Аж ось двері моєї „коліби“ раптом відчинилися. Ввійшла Флорічика.

Вона була укутана в довгу лисичу „шубу“ із коміром, знятим поверх шалі, що вкривала їй голову і що з неї, немов образ якоїсь південної мадони, визирало її обличчя. Її надто запалі очні ямки й відбиток муки на лиці відразу впали мені в око.

Обтрусивши з себе сніг, вона безсило спустилася на край мого вбогого ліжка... Я поквапився запропонувати їй свою лавку... Вона промовчала, ніби-то я й не звертався до неї, і почала мене роздивлятись... Я розглядав її теж... Довго розглядали ми так один одного. Врешті я повернувся до неї спиною й не звертав більше на неї уваги; я забув про неї. Що вам прекрасна південна мадона в лисичій „шубі“, коли вам п'ятнацять років, та ви ще й нудитесь у в'язниці?

По якійсь годині, дві ручки, ніжніші від що-найніжнішого оксамиту, торкнулися до моїх щок. І враз, надхненними словами, голосом, що зіходив з неба, Флорічика жалісно простогнала:

— Дитя лісу!.. Дитя кохання!.. Тебе ство-

рила омана. Ти гарний, ти розумний, ти гордовитий і ти волієш вмерти, ніж бути рабом. Ти чахнеш у цій „колібі“, обгородженій високими мурами, коли ти гідний вільного паляцу, що його будують на верхогір'ях дуби... Ти затопляєш свій погляд у це мізерне жариво, замість споглядати лісову пожежу... З височини, де ширяють вірли, ти впав у стайню... Але, мабуть, так справедливо: діти часто покутують гріхи своїх батьків.

— Та хто-ж ти така, чаклівнице, що вважаєш, що діти мусять покутувати гріхи своїх батьків?

— Я та, що прагнула суцільного щастя, що хтіла мріяти, зводячи очі до сонця, і що їх оце обпекла!

Запашний подих війнув мені в лице, гарячкові губи поцілували чоло, і Флорічика раптом зникла.

Мій вогонь загас... В „колібі“ стало темно.

Погожий кінець березня... Хочеться десь простягтись, позідхати та послухати жайворонків. Але на подвір'ї архонта Самуракі нема жадного жайворонка. Всіх—і комашню, що метушилася на землі, і кріпаків, коней та адбанців, що відразу або за чергою псували повітря, і навіть самого архонта з Флорічкою—всіх поривало вилізи з цієї щілини й погуляти десь по-за нею. Архонт проте гуляв мало; попоївши, було, начиненого маїсом поросяти,

він лише відпочивав, витягшись на софі, що її винесли в „придвор“ на повітря і часто й гучно відригував.

Напівзаплющеними очима він вдивлявся в велику, широко розчинену дворову браму, біля якої вартували озброєні велетні. Флоричка вишивала хустки, а я, вмовившись коло неї, розказував їй про гори, долини, ліс, про все, що викликає нам хіть до життя, — бо добре намерзшись у своїй „колібі“, я зрозумів, що краще все-ж бути в товаристві з архонтовою коханкою і спати в палаці. Так, я поступився: поступаються кінець-кінцем майже всі, коли їм надто нашкрябають скреблом спину.

Але я ніяк і нікому не прислужував. Я удавав з себе маленького архонта, на превелику лють албанцям і навдивовижу рабам.

Господар слухав мою балаканину охоче й був до мене вибачливий.

— Скажі-но мені, Єреміє, Косма не боїться моєї „потери“?

— Начхати йому на твою „потеру“.

— Але-ж, не вважаючи на все, колись то буде він захоплений, і тоді страшному Космі доведеться вибрати між петлею та службою в мене.

— Він не стане тобі служити; він волітиме петлі.

— От проклятий дикуне! Та чом-же це так тяжко служити такому господареві, як я? Я

буду поводитися з ним, як з вільною людиною, аби тільки він був у моїм дворі.

— Архонте, вільні люди не мають господарів, а господарі не можуть мати в своїх дворах вільних людей: це те саме, що пробувати вкласти в пляшку кавуна.

— Гаразд, у такому разі я його повішу.

— Коли ти матимеш його...

Під теплим сонячним промінням з вогкої землі здіймались випари. У просвіті брами з'явилось два чоловіки. Це були двоє з тих численних у цьому краю мандрівних ченців з Єрусалима або Афонської Гори, що збирали пожертви на свої монастирі. Високі на зріст та огрядні, як і албанці, вони мали довгі червоні бороди та волосся й бронзові обличчя і були в геть подраних рясах каштанового кольору та заболочених чоботях. Один із них тримав під пахвою залізну скриньку на гроші, з замком та печаткою; другий, ще вищий за того, ніс книжку, де записуються одержувані мідяки й імена жертводавців. Той, що був з книжкою, як тільки вгледів на „придворі“ архонта, враз заходився гримно гукати грецькою мовою; але ледве він зняв голос, Флорічика зблідла. Я пізнав Косму та Ілю.

— Щасти боже архонтові Самуракі, хай прославлять всі його щедрість! Щасти боже його шляхетній дружині, найдоброчеснішій жінці румунської країни! Як скромні

божі служники, що присвячують все своє життя постам та молитвам, славлячи тим господа нашого та рятуючи душі, ми прийшли до вельможного архонта просити ласки припасти до краю його одежі, знаючи, що жодна бідолашна людина, яка вдавалась до його доброти, не відходила від нього не обдарована його ласками.

Звикши бачити в архонта ченців, сторожа була байдужа і тільки зачаровано розглядала геркулесову постать промовця. Підлещений архонт посміхнувся та підвівся.

— Здорові були, чесні „калогери“! Підійдіть-но!

— З тим майстерним удаванням, що на нього я ніяк од них не сподівався, Косма та Ілля впали архонтові в ноги. Я подививсь на них зблизька: їх не можна було впізнати. Багато-значно підморгнувши мені й ворухнувши ву-сом, Косма заявив:

— Покірно прохаю вибачення в вашого улюбленого сина, що я забув його привітати: щастя йому теж, і хай господь обдарує його і батьківською мудрістю, і довголіттям, і дасть йому нащадків, щоб на віки віків уславилось ім'я Самуракі!

— Дякую вам за ваші добрі побажання! Гостіть у мене три дні почесними гістьми. На який монастир ви збираєте оце пожертви?

— На монастир Святого Герасима, на Афонській Горі, — відповів Косма, спинившись очи-

ма на Флоричиці, що мов од сонця, відвертала від нього свій погляд.

— Дивна річ, — заявив архонт. — Ніколи ще не бачив я подібних до вас ченців: важко сказати, що ви провадите життя в постах та молитвах — здається, певніш, що ви пожираєте цілих бугаїв та запиваєте їх винними річками!

— Це святий дух, що ми його оце носимо в себе, так годує нас, архонте!

— Справжнє диво! Не знав я, що святий дух такий ситний. А куди йдуть тоді оці гроші?

— О, архонте! — вигукнув Косма. — Та ж на будовання й утримання церков божих; та ж на оливу до лампадок, на свічки, на ладан, на золоті ще шати до образів, — силу-ж святих речей треба на спасіння душ наших.

— Гаразд, на спасіння душ наших я даю вам чотири імперських дукати.

І він кинув золоті монети у скриньку, що тримав Ілля; потім, взявши книжку, записав у неї своє ім'я.

— Стривайте! — скрикнув він, читаючи підписи жертводавців. — Ви були в карк-сердаря Мавромихалі та в архонта Куцаріда, і вони дали вам лише по десять срібних „злотих“ кожен? Що за скнарство!

— Так, щедрий архонте! Кожне купує собі на небі місце, що йому личить.

— Ба їхні будуть не з дуже пристойних.

— Амінь! Тільки ваше славне ім'я й буде вирізьблене золотими літерами на мармуро-

вому віттарі нашого монастиря, під образом святого Герасима, що його шати злиті з золота в двадцять два карати, важать трицять кіло. А щоб довести вам нашу вдячність, я скажу зараз „киріакодроміон“¹.

І одступивши на три кроки, з *випнутими грудьми, з бородою та рясою, що коливалися за вітром, і з огнем в очах, Косма загримав: — Раз тільки живе на світі людина! І земля наша. Для нас утворив її бог. Для нас і тінь дерева і його плід. Для нас сонячне проміння, винний сік і бараняче м'ясо. Для нас і соснові ліси та їхні прекрасні „чабаниці“ з своїми зміцнілими на волі грудьми, з відважним поглядом і невгамованою жагою. Для нас усе, що тільки бачуть наші очі, і все це ми мусимо одвідати: того хоче бог і того потребує людина. Але лихо тому, хто бере більше, ніж може вхопити своїми зубами! Бо тоді не стане про його ближніх, і бог розгнівається. Тоді пошле він джуму на кришталеві палати. Тоді визволить він із фортець ув'язнених, що підпалять розкішні міста, і призведе до того, що глибої ночі в вельможнопанські спочивальні, що їх охороняють озброєні аж до зубів слуги, враз з'являться гірські розбійники!..

— Стривай — гукнув, підводячись, архонт. — Мені не подобається цей „киріакодроміон“.

І потім звернувся до мене:

¹ Грецькою мовою: недільне казання.

— Піди, Єреміє, проведи цих „калогері“ до касарень! Та хай вони краще посвятять мою зброю, щоб вона завжди здобувала мені перемогу над розбійниками!

Я зійшов по сходах у супроводі двох ченців з торбинами за спиною. Албанці купками збиралися на нашому шляху. А ледве ми дісталися до касарень, всі закидали ченців питаннями:

— Чи є в вас якісь святі пам'ятки з Афонської гори? Талісмани? Щось на щастя?

— Все це є, — сказав Косма, нишпорячи по торбинах. — Ось олива, що горіла в лампадці святого Герасима і що вигоює всі хвороби, скоро нею змазати боляще місце... А ось корал, що його знайдено в животі морської риби; коли носити його в себе на грудях — в вас закохається бажана жінка... А ось іще шматок святого дерева з хреста, на якому розіпнуто нашого господи, і це найкращий талісман проти куль розбійників. Та є ще в мене різні хрестики — перламутрові, з слоневої кости та з...

— Дайте нам! Дайте нам оливи, святого дерева, корала та афонських хрестиків!

З грішми в руках, всі вартівники поривалися щось купити. І Косма щедро розподілив між ними свої чарівні дрібнички.

Обід, що був того вечора в касарні, лишив по собі пам'ять. Косма, до якого албанці й

перші ставились з достатньою повагою, бачивши, як щиро вітає його архонт, тепер імпонував їм своїм екзотичним запалом, своїми цікавими оповіданнями про Афонську Гору і навіть своїми не відповідними для ченця жартами. Вперше сторожа відступилася від своєї гидотної ролі й поводитись по людському: вона аж качалась од сміху.

Одна по одній змінювалися страви. Вино текло, як річка. Бенкет був на всю губу, коли Косма став раптом серйозним.

— Діти мої! — сказав він. — Перші ніж перейти далі, я вважаю за обов'язок нагадати вам, що ваш господар доручив мені справити молебінь на дарування перемоги вашої зброї над розбійниками. Спекаймось передусім цієї повинности, винесімо зброю. А потім уже я почастию вас „мастіка де Шіо“¹.

Греки аж не стямались з радости:

— „Мастіка де Шіо“? В вас вона є? О, Шіо! О, Гомерова батьківщина! О, незрівняна „мастіка“, яка-ж ти для нас несподіванка!

І ще швидше, ніж можна викурити цигарку, — мушкети, пістолі та ятагани були безладно накопичені вже під архонтовими вікнами. Почувши гомін, архонт відчинив вікно:

— Що це за шамотня така?

— Та я-ж оце святитиму, — відповів Косма.

¹ Запашна горілка з смолою живичного дерева, улюблений на сході лікер.

— К бісу! Святити слід, але-ж так ви геть попусете всі кремені на рушницях!

— Не бійтеся, архонте, нічого! Свячені мушкети стрілятимуть навіть і тоді, коли-б замість пороху ви набили-б їх тирсою!

Цей жарт розсмішив усіх.

Потім трапилось отаке: вернувшись до казарні, Косма видобув з торбин дві чималі тиковки, кожна місткістю на три „ока“.

— Ось вона „мастіка“, сльоза острова Шіо! Тут ледве стане про вас по келешку, але треба й цим задовольнитись, бо бог не захртив створити річок з „ракі де Шіо“. Ну, беріть свої шклянки!

І він скупо відділяв кожному в шклянку певну порцію. Потім, підвівши над головами шклянки, тим часом як Косма й Ілля тримали в руках тиковки, всі загукали:

— На православну віру! На здоров'я архонта та його варти! На перемогу їхньої зброї — „евіва“!

— Евіва!

І всі випили.

— Тепер ходімо дати решту „мастіки“ вартовим, — сказав Косма.

І ми вийшли. На дворі він схопив мене за руку.

— Іди принеси два добрих оберемки трисок, стільки-ж дров та жбан оливи, і постав усе це коло самої купи зброї!

— Але-ж...

— Не бійся нічого! Зроблено все. Тепер лишається вже сама дурниця!

Пекельна, смертельна ніч серед воскреслої природи... Сімдесят силенних людей, що могли-б із корінням видирати дерева, тепер, немов якісь колони, валилися на всі боки. В касарнях, на двох рядах вкритих килимами дошок, що утворювали два безмірно довгих ліжка, так само як і на землі, людські тіла, замість зазнавати розкошів, запінившись і вивалившись з лоба очі, в корчах звивались серед огидливих недоїдків та блювотини. Їхній лемент розбуркав-би мертвих. Мокрі, обголені тополі, здавалось, тремтіли від жаху. А в передпокої палацу, лежали в крові двоє неприступних, заколотих кинджалами греків, що одні тільки й відмовились випити згубної „мастіки“.

Косма вилляв жбан оливи на дрова й тріски і підпалив їх. Зброя зайнялась. Засяяли вікна архонтової кімнати. Ми продерлись до спочивальні.

Архонт лежав обік Флорічки, лице якій було геть крейдяне. Побачивши нас, що стояли перед ним, немов певні свого на те права, архонт подумав був, що йому верзеться кошмар, і протер собі очі. Аж ось він звівся:

— Що це таке? Як ви ввійшли? І чому це?

— Це ще одно диво святого духа; ми прийшли сказати вам кінець „киріакодроміона“,— відповів Косма, виймаючи пістолу.

— Розбійники!..

— Я-ж казав вам: „і призведе до того, що гупої ночи в вельможнопанських спочивальнях, що їх охороняють озброєні аж до зубів слуги, враз з'являться гірські розбійники“, — згадуєте, архонте?

— Гей! „Арванітакіа“! До зброї!

— ...І тоді марно волатимуть вельможі, благаючи на допомогу! Тоді збагнуть вони, що все те, що силоміць запроваджують де-які люди, де-які силоміць випроваджують геть.

— Хто ти такий, проклятий „кабогерос“? Бандит, що обернувся в ченця?

— Ні, архонте! Це саме чернець був завжди бандитом!

По краевій дорозі, що йде навкіс до великого національного шляху з Калараша, цієї темної, як смола, ночи, один по одному ледве посувалися вперед четверо наших коней. Косма, що був на чолі, говорив до Флорічки:

— ...Твої груди зміцніють під хвиськими вітрами цілої землі... Ти купатимеш своє тіло в струменях, сушитимеш його під сонцем, впливатимеш ним пахощі польових квіток... І тебе кохатиме Косма...

По тім слові він зупинився і, поглянувши в напрямі до архонтового двора, що його геть чисто обхплювало полум'я, злісно прошептів:

— Одним кодлом менше...

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА

№ 3

Ціна 10 коп.

СКЛАД ВИДАННЯ:
ВИДАВНИЦТВО „КУЛЬТУРА“
Київ, Пролетарська, № 1. Тел. 49-76

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 067243326